

Lietuvos archeologija

Lietuvos archeologijos paminklai apima net 12 000 metų laikotarpį ir pasižymi didele įvairove bei skaitlingumu. Pavyzdžiui, 2004 m. duomenimis visoje Lietuvoje buvo išlikę apie 830 bronzos ir geležies amžiaus piliakalnių (Z. Baubonio ir G. Zabelos duomenys), Rytų Lietuvoje ir iš dalies Vakarų Baltarusijoje – apie 390 geležies amžiaus pilkapių grupių, kuriose priskaičiuojama daugiau kaip 6500 pilkapių (A. Tautavičiaus duomenys su V. Vaitkevičiaus papildymais). Tiesa, Nekilnojamųjų kultūros vertybių registro duomenys (iki 2006 m. į jį buvo įrašyta apie 2000 archeologijos vertybių) dėl įvairių priežasčių tik iš dalies atspindi realią situaciją.

Didžiausios apimties archeologiniai tyrinėjimai visose istorinėse baltų žemėse (Lietuvoje, Latvijoje, Kaliningrado srities, Lenkijos, Baltarusijos teritorijoje) iki šiol vykdyti laidojimo paminkluose: pilkapiuose ir plokštiniuose kapinyuose. Nurodoma, kad iki XX a. dešimtojo dešimtmečio baltų žemėse jau buvo ištirta daugiau kaip 20 000 I–XIII a. laikotarpio kapų (A. Tautavičiaus duomenys). Palyginimui, Lietuvos teritorijoje iki 1995 m. buvo ištirti 7625 XIV–XVII a. datuojami kapai (185 kapinyuose; E. Svetiko duomenys).

Nors minėta tyrimų orientacija po nepriklausomybės atkūrimo turi tendenciją keistis, visapusiška 2001–2005 m. archeologijos mokslo situacijos analizė parodė, kad svarbiausias Lietuvos archeologijos tyrimų objektas tebėra laidojimo paminklai (R. Laužiko duomenys).

Tačiau ir šiems, ir kitų rūšių paminklų tyrinėjimams dažnai būdingas fragmentiškumas. Pilnai ištirtos vos dešimties piliakalnių aikštelės, o viso ištirto ploto laidojimo paminklų Lietuvoje iki šiol neturime.

Sovietinės okupacijos laikotarpiu archeologijos paminklai buvo tiriami iš biudžetinių lėšų arba ūkiskaitiniais pagrindais. Atkūrus nepriklausomybę, situacija ėmė keistis ir apie 1999 m. kasmetinių mokslo institutų specialistų archeologinių ekspedicijų finansavimas galutinai nutrūko. Panaši padėtis ištiko aukštųjų mokyklų ir muziejų archeologines ekspedicijas. Laisvos rinkos sąlygomis daugelis jų tapo ūkiskaitinėmis, dažnai finansuojamomis privačių investitorių. Valstybės lėšomis nuo 1993 m. finansuojamos apsaugos tikslais tiriamų archeologijos paminklų programos (jų pavadinimas kelis kartus keitėsi). Tai gana didelės apimties archeologijos tyrimai, kuriuose kasmet dalyvauja didelė dalis Lietuvos archeologų. Kasmet ūkinės veiklos žalojamoms, gamtinių ir žmogiškųjų veiksnių ardomoms vertybėms: senovės gyvenvietėms, piliakalniams, pilkapiams, kapinyams, dvarvietėms, piliavietėms, senųjų miestų vietoms tirti skiriama po kelis šimtus tūkstančių litų (pvz., 1997 m. skirta 340 tūkst. lt., už kuriuos tyrinėta 41

vertybė, 2001 m. – 298 tūkst. lt., už kuriuos tyrinėtos 59 vertybės) (A. Vaitkuvienės ir Z. Baubonio duomenys).

Valstybinių institucijų priežiūroje organizuojamų archeologijos tyrimų strategija formaliai remiasi Europos archeologijos paveldo apsaugos (kitaip – Valetos) konvencija (priimta 1992-01-16) ir LR Nekilnojamųjų kultūros vertybių apsaugos įstatymu (nauja redakcija, galioja nuo 2005 m.).

Archeologinių tyrimų metu arba atsitiktinai rasti archeologiniai dirbiniai sudaro neįkainojamas muziejines kolekcijas. 1998 m. duomenimis, muziejuose buvo saugoma 275 300 archeologinių eksponatų. Didžiausiais rinkiniais disponuoja Lietuvos nacionalinis (apie 100 000 vienetų), Kauno Vytauto Didžiojo karo (virš 43 000), Mažosios Lietuvos istorijos (apie 28 000), Švenčionių Nalšios (15 000), Kernavės valstybinio archeologijos ir istorijos rezervato (10 000), Trakų muziejai (10 000).

Archeologinių žvalgomųjų ir tiriamųjų ekspedicijų ataskaitos bei periodiškai tyrinėtojų skelbiama mokslinė informacija leidinyje „Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje“ sudaro svarbų archeologijos mokslo šaltinių masyvą. Šiuose dokumentuose ir publikacijose pateikiama svarbiausia archeologinių tyrinėjimų informacija: aprašoma paminklų tyrinėjimo eiga, artefaktų radimo aplinkybės, pateikiami brėžiniai, nuotraukos ir kt.

Didžiausias archeologinių ataskaitų (nuo 1948 m. imtinai) rinkinys yra saugomas Lietuvos istorijos instituto rankraštyne. Lietuvos Respublikos laikotarpio (1936–1943 m.) vykdytų ataskaitų bei komandiruočių ataskaitos yra Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejaus archyve.

Iš kitų archeologinių saugyklų (krašto muziejų archyvų, bibliotekų rankraštyne, privačių asmenų rinkinių) išsiskiria Valstybės archeologijos komisijos archyvas, saugomas Kultūros paveldo departamento Paveldosaugos archyve. Jis atspindi Lietuvos Respublikos laikotarpiu visais kultūros paminklais besirūpinusios įstaigos darbą. Saugomos 207 įrištos bylos (iš viso apie 50 000 lapų). Didelė archyvo dalis yra įskaitmeninta ir vartotojams laisvai prieinama internetu (www.heritage.lt/archeologija_vak.htm). Archyve taip pat yra trumpų tyrinėjimų ataskaitų, daug duomenų apie pavienius radinius bei pačius paminklus.

Lietuvos archeologijos bibliografija iki 1998 m. yra skelbta (Tautavičius A. (sud.) Lietuvos archeologijos bibliografija 1782–1998. Vilnius, 2000. – 767 p.). Mokslinių tęstinių archeologinių

leidinių serijos yra šios: Lietuvos archeologija (nuo 1979 m.), Archaeologia Baltica (nuo 1995 m.), Archaeologia Lituana (nuo 1999 m.).

Taip pat periodiškai leidžiamas mokslinis informacinis leidinys Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje (nuo 1966 m.), mokslo populiarinimo žurnalas Baltų archeologija (nuo 1994 m.; šiuo metu leidyba nutrūko).

Pastaraisiais metais Lietuvoje archeologijos tyrimus (kasinėjimus) vykdo apie 70–80 archeologų. (Tokį skaičių liudija išduodami Leidimai vykdyti tyrimus). Tačiau, palyginimui, 2001–2005 m. Lietuvos archeologijos tema rašė kur kas daugiau – net 129 lietuvių archeologai. Tai paaiškintina tuo, jog dalis rašančiųjų minėtų tyrimų nevykdė laikinai arba nebevykdė visai (pvz., dėl amžiaus). Tačiau specialistų kasinėjimų apimtys ir jų publikacijų santykis iš tiesų dažnai nevienodas. Šiuo požiūriu Lietuvoje dabar yra mažiausiai trys archeologų grupės: 1) intensyviai kasinėjantys (iki dešimties ir daugiau objektų per metus), bet mažai rašantys specialistai; 2) mažiau kasinėjantys, bet daugiau rašantys (iki dešimties ir daugiau publikacijų per metus); 3) tolygiai kasinėjantys ir rašantys specialistai (R. Laužiko duomenys).

Atskirai tenka pažymėti, kad lietuvių ir baltų archeologijos tyrinėjimai yra susiję su kai kurių užsienio mokslo institucijų veikla bei lietuvių kilmės tyrinėtojais. Pastarųjų tarpe visų pirma paminėtini 1944 m. iš Lietuvos pasitraukę: Jonas Puzinas (1905–1978) ir Marija Alseikaitė-Gimbutienė (Gimbutas) (1921–1994). Šiuo metu Jungtinėse Amerikos valstijose gyvena ir dirba dar vienas lietuvių išeivijos atstovas, akmens amžiaus laikotarpio tyrinėtojas Šarūnas Milišauskas (Sarunas Milisauskas).

Baltų archeologijos problemos labiau ar mažiau intensyviai gvildenamos ir visose kaimyninėse Lietuvai šalyse: Latvijoje, Baltarusijoje, Rusijoje (Kaliningrado srityje) ir Lenkijoje. Paminėtini šie ankstesnių ir pastarųjų metų studijų autoriai (abėcėlės tvarka): Ana Bitner-Vrublevska (Anna Bitner-Wróblewska), Liudmila Dučitc (Liudmila Dučitc), Vladimiras Kulakovas (Vladimir Kulakov), Ala Kviatkovskaja (Ala Kviatkovskaja), Ilzė Lozė (Ilze Loze), Aleksandras Medvedevas (Aleksandr Medvedev), Evaldas Mugurevičius (Ēvalds Mugurēvičs), Voicechas Novakovskis (Wojciech Nowakowski), Ježy Okuličius (Jerzy Okulicz), Valentinas Sedovas (Valentin Sedov), Jevgenijus Šmidtas (Jevgenij Šmidt), Andrejus Vaskas (Andrejs Vasks), Jaroslavas Zviarugo (Jaroslav Zverugo) ir kiti.

Archeologijos vertybių pasiskirstymas šalies teritorijoje daugeliu atžvilgių yra skirtingas. Pagrindiniai Lietuvos gamtiniai regionai (Vakarų, Vidurio, Rytų) nemaža dalimi apibrėžia

kultūrinius arealus, kurie gana skirtingi chronologiniu ir turinio požiūriu. Pavyzdžiui, Pietryčių Lietuvos smėlingose lygumose didžiausia akmens amžiaus stovyklaviečių, gyvenviečių, titnago gavybos vietų koncentracija. Šiaurės rytų Lietuvoje – Brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalnių (I t-metis pr. Kr. – II/III a.) ir pan.

Atskirai pažymėtina, kad gausiu archeologiniu paveldu pasižyminčius regionus atskiria buvusių dykų (tuščių ir neapgyvendintų žemių) ruožai. Jų plotis miškingoje vakarų Lietuvos dalyje vietomis siekia net kelias dešimtis kilometrų.

dr. V. Vaitkevičiaus straipsnis iš [Lituanistikos paveldo informacinės sistemos "Aruodai"](#)